

2018/2
Volume: IX
Number: 20
ISSN 2146-4901

2018
2

2018/2
Cilt: IX
Sayı: 20
ISSN 2146-4901

ŞIRNAK UNIVERSITY
JOURNAL OF DIVINITY
FACULTY

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ŞIRNAK UNIVERSITY JOURNAL OF DIVINITY FACULTY
2018/2 Cilt/Volume: IX Sayı/Number: 20
ISSN 2146-4901

Bu dergi **EBSCO Host: Academic Search Ultimate** veritabanında tam metin olarak,
Ayrıca **TÜBİTAK-ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler veritabanı, **ASOS, İSAM** ve **SOBIAD** Sosyal Bilimler Atıf Dizini
tarafından taranmaktadır.

Sahibi/Owner

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına Prof. Dr. Abdülaziz HATİP

Yazı İşleri Müdürü/Editor in Chief

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Editör/Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Editör Yard./Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi A. Yasin TOMAKIN, Arş. Gör. Mustafa YILDIZ, Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Doç. Dr. İbrahim BAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim AYĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKIN

Dr. Öğr. Üyesi Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER

Dr. Öğr. Üyesi M. Muhdi GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi M. Şükrü ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait UZUNDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGİTOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ACAT

Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Arş. Gör. Mustafa YILDIZ

Arş. Gör. Talip DEMİR

Öğr. Gör. Şehmus ÜLKER

Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKIN

Baskı/Publication

Grafik Tasarım: DÜZEY AJANS 0212 417 92 92

Baskı

İLBEY MATBAA

Basım Tarihi / Publishing Date

Ağustos 2018 / August 2018

Yönetim Yeri/Administration Place

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmet Emin Acar Yerleşkesi, 73000 Merkez/Şırnak

Tel:+90 486 518 70 75 Faks: +90 486 518 70 76

e-mail: suifdergi@gmail.com

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda üç sayı olarak yayımlanır. Yayın dili Türkçedir. Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütünü yayıncı kuruluşun malı olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Kur'ân Ekseninde Nisyânın Nedenleri ve Yıkıcı Sonuçları

İskender ŞAHİN*

Öz

İnsanın en zayıf yönlerinden biri unutkan olmasıdır. *Kur'ân* onun bu yönüne pek çok âyette dikkat çekmiş ve bunu da "ne-si-ye" fiili ile ifade etmiştir. Daha çok iman çerçevesinde değerlendirilen ve olumsuz bir tavra işaret eden "ne-si-ye", ilahî hakikatleri terk etme, onları hesaba katmama veya umursamama anlamını ihtiva etmektedir. Söz konusu tavrın sürekliliği, kişiyi dünya ve ahiret hayatında pek çok yıkıcı sonuçla karşı karşıya getirmekte ve nihayetinde helak olmasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Unutmak, iman, Kur'ân, zikir, ceza.

The Effects and Destructive Results of of the Oblivion in Axis of *Qur'ân*

Abstract

One of the biggest weakness aspects of humanity is to be forgetful. *Qur'an* has pointed out this in many verses and express it in "oblivion". Oblivion, which is pointed out as a negative behaviour and evaluated in an axis of lack of faith, involves in the meaning of abandoning divine truths, not counting them or disregarding. The duration of such behaviour puts one in harmful results both in living and afterlife and eventually results in perishing.

Keywords: Oblivion, faith, Qur'an, invocation, punishment.

Makale gönderim tarihi: 20.04.2018, kabul tarihi: 05.07.2018.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi, Tefsir A. B. D.
ORCID: 0000-0002-0535-5762
iskender.sahin@ikc.edu.tr

Atf: Şahin, İskender. "Kur'ân Ekseninde Nisyânın Nedenleri ve Yıkıcı Sonuçları". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Ağustos 2018): 371-387.

Şırnak Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Dergisi

2018/2 yıl: 9 cilt: IX sayı: 20

Giriş

İnsan, hayatı zaman ve mekan boyutuyla yaşayan bir varlık olması hasebiyle zihinsel ve bedensel aktiviteleri, söz konusu iki boyutla kayıtlı ve sınırlı olan bir varlıktır. Bu durum, hayatını idame ettirme noktasında kendi kendine yetmediğine ve bu sebeple dışarıyla sürekli ilişki halinde olması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu çerçeveden baktığımızda dış dünyanın bizler için oldukça önemli olduğunu görürüz. Çevremiz, ihtiyaçlarımızı karşılayabildiği oranda bizleri kendisine bağlar ve o oranda da çevremize değer atfederiz. Dolayısıyla dışarıyla olan münasebetlerimizin boyutları ile onların bizler için değerli oluşları arasında bir orantı olduğu muhakkaktır. Fakat kimi zaman sahip olduğumuz birtakım zafiyetlerden ötürü ihtiyaç ve değer dengesini bozduğumuz da vakidir.

İnsanın mevzu bahis dengeyi sağlamasında ona engel olan nedenlerinden biri, sahip olduğu “unutma” özelliğidir. Zihnimizde var olan iç ve dış dünya ile ilgili sahip olduğumuz bilgilerin hatırlanamaması şeklinde tarif edebileceğimiz unutma, psikolojinin ve tıp ilminin araştırma alanları arasında yer almaktadır.

Esasen zafiyetlerimiz arasında yer alan unutma, manevi hayatımızın şekillenmesinde de birtakım olumsuz etkilere sahiptir. Bu minvalde *Kur'an-ı Kerim*, ilgili soruna pek çok âyetinde vurgu yapmış ve muhatapları ona karşı çeşitli şekillerde uyarmıştır. Âyetlerde daha çok imanî ve ahlakî çerçevede olumsuz bir durum olarak “ne-si-ye” fiili ile karşımıza çıkan unutmaya, vahyin iniş süreci boyunca vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla insanın Allah'a giden kulluk yolunda içine düşmemesi gereken unutma tuzağı, *Kur'an*'ın önemli konuları arasında yer almaktadır.

Bu mevzu üzerinde üç makale ve bir de yüksek lisans tezi olmak üzere üç adet akademik çalışma yapılmıştır. Söz konusu makalelerden birini “*Kur'an'da Nisyân Kavramı*” başlığıyla İsmail Karagöz,¹ diğerini de “*Unutmak Dışındaki Anlamı*

1 İsmail Karagöz, “Kur'an'da Nisyân Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi* 33, sy. 3, (1997): 49-58.

Unutulan, Terk Etmek Anlamı Terk Edilen Kavram: Nisyân” başlığıyla Muhammet Sacit Kurt kaleme almıştır.² Karagöz nisyânı konu olarak Kur’ân genelinde ele alıp değerlendirmiştir. Kurt ise nisyân olayının daha çok çevirisi üzerinde yoğunlaşmış ve meallerde verilen anlamları karşılaştırmıştır. Öte yandan Ahmet Erdinçli de konuyu genel hatlarıyla “*Kur’ân-ı Kerim’de “Nisyân / Unutma” Kavramı*” başlığıyla tez olarak değerlendirmiş ve bir de makale telif etmiştir.³ Biz de temas ettiğimiz bu çalışmalardan farklı olarak, makalemizde unutma konusunu sebep ve sonuçları itibarıyla ele alıp inceledik. Dolayısıyla çalışmamız, konunun sadece bir yönü üzerinde yoğunlaştığı için ihtiva ve kapsam olarak diğerlerinden bariz bir şekilde ayrılmaktadır.

1. Ne-si-ye Kökü

“نسيان” kelimesi ن س ي /n-s-y kökünden gelmekte, unutmak, umursamamak ve terk etmek anlamlarını ihtiva etmektedir.⁴ Bunun yanında kelimeye sözlüklerde bir şeyden gafil olmak, hatırlayamamak, bırakmak gibi manalar da verilmiştir.⁵ Herhangi bir şeyi unutan kişinin durumu “نسي فلان شيئاً” şeklinde ifade edilmektedir.⁶ Muhafaza etmesi için kendisine emanet edilen bir nesneyi kalp zayıflığı, gaflet veya kasıtlı olarak korumayıp ihmal eden kişinin durumu da yine “ne-si-ye” köküyle dile getirilmektedir.⁷ İnsan kelimesinin de söz konusu kökten türediği dilciler tarafından naklolunmaktadır.⁸

Kelimeye “terk etmek” anlamının verilmesi, insan hafızasındaki bilgilerin aklı terk etmesinden dolayıdır.⁹ Çünkü unutma dediğimiz olay, nihayetinde mevcut bilgilerin aklımızdan çıkmasından ibarettir. Esasen bu çerçeveden baktığımızda nisyân kavramının kökünün mutlak surette terk etme eylemine dayandığını söy-

2 Muhammet Sacit Kurt, “Unutmak Dışındaki Anlamı Unutulan, Terk Etmek Anlamı Terk Edilen Kavramı: Nisyân”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54, sy. 2, (2013): 95-127.

3 Ahmet Erdinçli, “Kur’ân-ı Kerim’de “Nisyân / Unutma” Kavramı” (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, 2010); Konu ile ilgili olarak Ahmet Erdinçli, “Kur’ân’da Unutkanlık: Sebepleri ve Çareleri” başlıklı bir de makale yayınlamıştır. “Kur’ân’da Unutkanlık: Sebepleri ve Çareleri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 2, (2017).

4 Halil b. Ahmed el-Ferahidî, *Kitabu’l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmi-İbrahim es-Semerrai, (yy. Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), “nsy” md., 7: 304; Muhammed bin Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu’l-Luga*, thk. Muhammed Avz Merab (Beyrut: Dâru İhyâi Turasi’l-Arabî, 2001), “nsy” md., 13: 55; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu’l-Luga ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-İlm el-Melâyin, 1407), “nsy” md., 6: 2509; Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu’cemu Makayısı’l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (yy. Dâru’l-Fikr, 1399/1979), “nsy” md., 5: 421; Muhammed b. Mükerrrem b. Ali bin Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru’s-Sadr, 1414), “nsy” md., 15: 323; Asım Efendi, *el-Okyanusu’l-Basit fi Tercimeti’l-Kâmûsi’l-Muhit* (İstanbul: Asitane Kitabevi, ts.), “nsy” md., 3: 6013.

5 Ferahidî, *Ayn*, “nsy” md., 5: 304; Ezherî, *Tehzib*, “nsy” md., 13: 55; Cevherî, *Shâh*, “nsy” md., 6: 2509; İbn Manzûr, *Lisan*, “nsy” md., 15: 323-324; Asım Efendi, *Okyanus*, “nsy” md., 3: 6013-6014.

6 Ferahidî, *Ayn*, “nsy” md., 7: 304.

7 Muhammed b. Yakub el-Firuzabadi, *Besâiru Zevî’t-Temyiz fi Letâifi’l-Kitâbi’l- Aziz*, thk. Muhammed Al en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetü’l- İlmiyye, ts.), “nsy” md., 5: 49; Asım Efendi, *Okyanus*, “nsy” md., 3: 6013.

8 Ferahidî, *Ayn*, “nsy” md., 7: 304; Cevherî, *Shâh*, “nsy” md., 3: 905.

9 Kurt, “Nisyân”, 100.

leyebiliriz. Fakat bu terk ediş, ister kasıtlı ister kasıtsız olsun nihayetinde zihinsel bir faaliyetten ibarettir.

2. Kur'an'da Nisyân

Ne-si-ye kökü ve türevleri, *Kur'an*'da kırk beş kez geçmekte ve bunlardan otuz iki tanesi Mekki, on üç tanesi de Medeni âyetlerde yer almaktadır.¹⁰ Öte yandan nisyân ile yakın anlamlı olarak âyetlerde gaflet, gamrah, lehv, hata ve dalalet kavramları da geçmektedir.¹¹ Bunlardan gaflet; ciddiye almamak, dikkatsizlik, hatırlayamamak, ihmal, yanılmak,¹² gamrah; örtmek, bürümek, gafil olmak, yutmak,¹³ lehv; unutmak, gaflet, yanlış yapmak, yüz çevirmek, terk etmek,¹⁴ hata; yanlış yapmak, yanılmak,¹⁵ dalâlet; şaşırarak, kaybolmak, sapmak, unutmak, yanlış yapmak¹⁶ anlamlarına gelmektedir. Konumuz "nisyân" odaklı olması hasebiyle ilgili kavramların geçtiği âyetleri, çalışmamızın boyutlarını aşacağı için dışarıda tutacağız.

Kur'an-ı Kerim'de unutma ve terk etme manalarını ihtiva eden nisyân, bildiğimiz anlamı ve iman zafiyetini dile getiren anlamı çerçevesinde iki şekilde kullanılmaktadır. Konumuzla ilgisi münasebetiyle biz nisyânın daha çok iman ile alakalı boyutu üzerinde duracağız.

Kelime, *Kur'an*'da gerçek anlamıyla birçok âyette yer almaktadır.¹⁷ Mesela rüyasını yorumladığı kişinin, zindandan çıktıktan sonra Hz. Yusuf'u nisyânı,¹⁸ Hz. Musa ve fetâsının balığı nisyânları,¹⁹ Hz. Musa'nın Hızır'a verdiği sözü nisyânı²⁰ ve Samiri'nin, yaptığı buzağı heykelinin Hz. Musa'nın tanrısı olduğuna inandırmak için insanlara söylediği "Tûr dağına giderken yanında götürmeyi nisyân etti" ifadesi²¹ bu mevzuya örnek teşkil etmektedir.

Diğer taraftan "ne-si-ye", *Kur'an-ı Kerim*'de bildiğimiz anlamının dışına taşarak daha çok iman çerçevesinde terk etmek ve umursamamak anlamında kullanılmış; iman, ahlak ve kulluk bağlamında pek çok âyette yer almıştır.²² Mesela

10 Kelimenin geçtiği tüm sure ve âyetler için bkz. Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mu'cemul-Müfehres li Elfâ-zil-Kur'âni'l-Kerim* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 871-872.

11 Erdinçli, "Kur'an-ı Kerim'de "Nisyân / Unutma" Kavramı", 11.

12 İbn Dureyd, *Cemhere*, "gfl" md., 2: 958; Ezherî, *Tehzîb*, "gfl" md., 8: 133; Cevherî, *Sihâh*, "gfl" md., 5: 1783.

13 Ferahidî, *Ayn*, "gmr" md., 4: 416; Ezherî, *Tehzîb*, "gmr" md., 8: 127-129; Cevherî, *Sihâh*, "gmr" md., 2: 772-773.

14 Ferahidî, *Ayn*, "lhv" md., 4: 87; İbn Faris, *Makâyis*, "lhv" md., 3: 345.

15 Ferahidî, *Ayn*, "hte" md., 4: 293; Ezherî, *Tehzîb*, "hte" md., 7: 207; Cevherî, *Sihâh*, "hte" md., 1: 47.

16 Cevherî, *Sihâh*, "dll" md., 5: 1748; İbn Manzûr, *Lisan*, "dll" md., 11: 390, 391.

17 el-Bakara 2/286; el-Enâm 6/68; Yusuf 12/42; el-Kehf 18/24, 61, 63, 73; Tâhâ 20/88; Yâsin 36/78; el-A'lâ 87/6.

18 Yusuf 12/42.

19 el-Kehf 18/61, 63.

20 el-Kehf 18/73.

21 Tâhâ 20/88.

22 el-Mâide 5/13, 14; el-Enâm 6/41, 44; el-A'râf 7/51, 53, 165; et-Tevbe 9/67; el-Kehf 18/57; Meryem 19/64; Tâhâ 20/52, 126; el-Mü'minün 23/110; el-Furkân 25/18; el-Kasâs 28/77; es-Secde 32/14; es-Sâffât 37/78; ez-Zümer 39/8; el-Câsiye 45/34; el-Mücâdele 58/6, 19; el-Haşr 59/19.

inkârcuların ilahi öğütlerden kendi paylarına düşeni,²³ ahireti,²⁴ Allah'ı,²⁵ Allah'ın zikrini,²⁶ O'na duayı²⁷ nisyân ettikleri gibi menfi tutumlar bir zafiyet olarak vurgulanmaktadır.

3. Terk Etmek ve Umursamamak Anlamında Nisyânın Nedenleri

3.1. Allah'ı/O'nu Zikri Terk Etmek

Kur'ân-ı Kerim, pek çok âyette insana Allah'ı zikretmeyi emretmiş ve bu konuda “zikrimde gevşeklik göstermeyin” (Tâhâ 20/42) buyurmak suretiyle zikre gereken hassasiyetin gösterilmesini istemiştir.²⁸ Dahası Kehf suresinde Allah'ı zikir, nisyân ile ilişkilendirilmiş ve “...unuttuğun zaman Rabbini an ve ‘Rabbimin beni bundan daha doğru olana ulaştırmasını ummaktayım’ de”²⁹ (Kehf 18/24) âyetiyle de zikrin gerçekleşmesi istenmiştir.

Zikir, bir şeyi unutmayıp hatırdâ tutmak, anmak, yâd etmek gibi manalara gelmektedir.³⁰ Kavram, Allah'a nispet edildiği zaman bütün bu manaları ihtiva etmekte ve oldukça geniş bir anlam alanı meydana gelmektedir. Bu, insanın maddi ve manevi tüm faaliyet alanlarında daim surette Allah'ı gözetmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Esasen kul, tüm anlam alanlarıyla Allah'ın zikrini gerçekleştirdiğinde, imanın kapılarını aralayıp onda sebat etmektedir. Ancak onu gerçekleştirmediği takdirde ise imanî bağlarını gevşeterek zayıflatır. Bu durum, onun küfür kapılarını aralamasına ve bir sonraki safhada küfürde sebat etmesine neden olur. Dolayısıyla Allah'ı zikri unutmak, kişinin manen önemli hususları unutmasının yollarını açmaktadır. Mesela münafıkların anlatıldığı Tevbe suresindeki bir âyette bu duruma şöyle dikkat çekilmiştir: “*Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindenidir. Kötülüğü emrederler, iyilikten meneder ve ellerini sıkı tutarlar. Allâh'ı terk ettiler/nisyân, O da onları terk etti/nisyân. Münafıklar; işte yoldan çıkanlar onlardır.*”³¹ (Tevbe 9/67) Burada Münafıkların kötülüğü emredip iyilikten men etmeleri ve cimri davranmaları kesinlikle Allah'ın iradesinin tersine olan bir durumdur. Nitekim iyiliği emredip kötülükten men etme ve cömert olma vasıflarının Allah'ın rızasına ve iradesine uygun olan fiiller olduğu bilinmektedir.³² Âyet, durumları Hakk'ın iradesine zıt yönde seyreden münafıkların bu hale gelmelerini, Allah'ı

23 el-Mâide 5/13, 14.

24 el-Arâf 7/51.

25 et-Tevbe 9/67.

26 el-Mü'minün 23/110.

27 ez-Zümer 39/8.

28 el-Bakara 2/152, 198, 200, 203, 239; Âl-i İmrân 3/41; el-Arâf 7/205; el-Enfâl 8/45; el-Kehf 18/24; el-Hacc 22/36; el-Ahzâb 33/41; el-Cum'a 62/10; el-Müzemmil 73/8; el-İnsan 76/25.

29 “...وأذكر ربك إذا نسيت وقل عسى أن ينسيني ربّي لقرب من هذا ربّي...”

30 Ferahidî, *Ayn*, “zkr” md., 5: 346; Cevherî, *Sihâh*, “zkr” md., 2:664; İbn Fâris, *Makâyis*, “zkr” md., 2: 358; Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehani, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Saffân Adnân el-Dâvudî (Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şamiye, Dimeşk, 1412), “zkr” md., 328-329.

31 “الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمْ الْفَاسِقُونَ”

32 Âl-i İmran 3/104; et-Tevbe 9/71.

unutma hususuna bağlamaktadır. Müfessir Razî (ö. 606/1210), âyeti tefsir ederken zikri geçen nisyân kavramını hakiki anlamıyla değerlendirmenin mümkün olamayacağı yönünde görüş beyan etmektedir. O, böyle olması durumunda unutmaktan dolayı kişiyi kınamanın anlamsız olacağını ifade etmiştir. Esasen burada nisyân, unutmadan daha ziyade Allah'ın emrini terk etmek manasını içermektedir. Bu durumda Allah adeta unutulmuş birinin durumuna düşmüştür.³³ Razî'nin de ifade ettiği gibi insanın Allah'ı/zikri nisyânı, onun yerilmesini gerektiren bir durumdur. Bu konuda İsfahanî de (ö. 502/1108) Allah'ın insanı zemmettiği her nisyânın, insanlar tarafından kasten gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.³⁴

Anladığımız kadarıyla münafıkların Allah'ı unutma nedeni, O'na hakıyla kul olmamaları ve O'nu zikretmeyi terk etmeleridir. Buna karşılık Allah'ın unutmaması ise rahmetinden ve ihsanından mahrum etmek suretiyle onları bilinçli ve kasti olarak terk etmesinden başka bir şey değildir.

3.2. İnsanlarla Alay Etme

Kur'an, alay etme tavrını bazı Müslümanların ve kâfirlerin genel karakteri olarak tanıtmaktadır. Bu tutum, özellikle Mekke müşriklerin Hz. Peygambere ve müminlere karşı başlattıkları bir tür aşağılama kampanyası olup, doğrudan yüce hakikatleri değersizleştirme hedefine matuf bir tavidir. "Siz onları alay konusu haline getirdiniz sonunda (alaycı tavırlarınız) sizlere zikrimi unutturdu; çünkü siz onlara gülüyordunuz."³⁵ (Mü'minûn 23/110) Burada geçen "سخر" kavramı, alay etmek manasına gelmekte³⁶ ve bu durum ancak alaya konu olan fiil veya sözler açığa çıktığı zaman karşıdaki insanın verdiği ciddiyetsiz tepkiyi ifade etmektedir.³⁷ Anladığımız kadarıyla "sahr" olayı sürekli olmaksızın, bazı zamanlar meydana gelmekte, fiilin tenkit süzgecinden geçirilmek suretiyle alay konusu haline getirildiğine telmihte bulunmaktadır.

Âyet, muarızların menfi tutumlarından olan "sahr" olayını nisyânın nedeni olarak zikretmiştir.³⁸ Çünkü onlar, söz konusu alay etme fiili ile meşgul olmuşlar ve bu da onlara Allah'ı ve dolayısıyla O'nun zikrini unutturmuştur.³⁹ Çünkü

33 Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1420), 16: 97.

34 İsfahanî, *Müfredât*, 803.

35 "فَأَنذَرْتَهُمْ سَخِرَآءًا حَتَّىٰ أَنسَوْنَآ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ قَدْخُونَ".

36 Ferâhidî, *Ayn*, "shr" md., 4: 196; Ezherî, *Tehzîb*, "shr" md., 7: 77-78.

37 Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh el-Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, (Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, ts.), 254.

38 Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (yy. Müessesetü'r-Risale, 1420/2000), 19: 81; Celaleddin Muhammed bin Ahmed el-Mahallî, Celaleddin Muhammed bin Abdurrahman es-Suyûtî, *Tefsîru Celaleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 455. Âyette geçen "حَتَّىٰ" fâ-i sebebiye manasında bir ibtidâiyedir. Dolayısıyla burada "nisyân" "sahr"ın sonucu ve "sahr" da "nisyân"ın sebebi olmuştur. Muhammed Tahir İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru'd-Tünusiyye, 1984), 18: 129.

39 Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407), 3: 205; Nasruddin ebû Said Abdillâh b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşî (Beyrut: Dâru İhyâi Turasi'l-Arabî, 1418), 4: 96.

alaya alınan hususun içeriği ne olursa olsun, alay doğrudan söz konusu içeriğin değersizleştirilmesine yönelik olmakta ve bu yolla muhatapların indinde basitleştirilmektedir. Dolayısıyla *Kur'an*'ın sunduğu yüce hakikatlerin alay konusu haline getirilip insanların katında değersizleştirilmesi, onların söz konusu hakikatleri terk etmelerine ve onlara karşı umursamaz tavır takınmalarına sebep olmaktadır. Bundan dolayı Allah, Hucurât suresinde alayı/sahrı kesin bir şekilde yasaklamış ve müminleri de bundan men etmiştir.⁴⁰

3.3. Şeytan Olgusu

Kur'an-ı Kerim, bazı âyetlerinde nisyânı şeytana nispet etmekte ve bir sebep olarak göstermektedir. “Şeytan onları kontrolüne almış, böylece onlara Allah'ın zikrini terk ettirmiştir/nisyân. Onlar şeytanın yandaşlarıdır. Dikkat edin, şeytanın yandaşları hakikaten hüsrana uğrayanlardır.”⁴¹ (Mücadele 91/85) Âyette yer alan “اِسْتَحْوَذَ” fiili, deve çobanının, devesini çok yakından takip ederek onu sürekli hızlı yürümeye zorlaması anlamına gelen “حَادَّ” kökünden türemiştir.⁴² Burada çobanın yaptığı iş, devesini yolundan alıkoyacak her şeyden alakasını kesmektir. O, bu suretle deveyi kendi iradesi doğrultusunda götürmek istediği yöne seri ve kontrollü bir şekilde sevk etmektedir. Kelimenin bu anlamı çerçevesinde âyete bakarsak devenin yerini kâfirlerin ve çobanın yerini de şeytanın almış olduğunu görürüz. Böylece şeytan, tıpkı çobanın devesini kontrollü bir şekilde kendi isteği doğrultusunda yönlendirdiği gibi inkârcıları o şekilde kendi isteği doğrultusunda sevk etmektedir.

Pasajda, şeytanın kâfirleri yönlendirmesinin, onların Allah'ın zikrini nisyân etmelerine neden olduğu vurgulanmaktadır. Son dönem müfessirlerden İbn Aşûr, buradaki nisyânın terk etmek anlamını ihtiva ettiğini, zikrin ise isim ve söz ile dile nispet edilirken, akıl ile tezekküre nispet edildiğini beyan etmiştir. Bu, şeytanın onlara kelime-i şahadetle Allah'ı tevhid etmeyi ve ibadetle O'na yönelmeyi unutturmasıdır. Sonuçta bu da başlı başına bir uzaklaşmayı ifade etmektedir.⁴³ Öte yandan âyette dile getirilen Allah'ı unutma hadisesinin, Allah'ın azametini, nimetlerini, ihsanını ve nimetlerine şükürünü unutmayı kapsadığı da ifade edilmiştir.⁴⁴ Bu görüşler ışığında nisyânın bir bütünlük içerisinde zihinde, dilde ve eylemde meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan âyette Allah'ın zikrini unutturmaya neden olan şeytandan kastın kim olduğu noktasında âlimlerimiz herhangi bir açıklamada bulunmamışlar ve bu mevzuyu kapalı bırakmışlardır. Burada şeytandan kastedilenin, asli kimli-

40 el-Hucurât 49/11.

41 “اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَالِفُونَ”.

42 İsfehani, *Miüfredât*, 262.

43 İbn Aşûr, *Tahrîr*, 28: 55.

44 Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturudî, *Tefsîru'l-Mâturidî*, thk. Mecdi Basellûm (Beirut, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiye, 2005), 9: 576.

ği ile bizzat kendisinin olması muhtemeldir. Ancak âyetin öncesine baktığımızda münafıkların, Allah'ın gazabına uğramış olan Yahudileri dost edindikleri dile getirilmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla zikri geçen şeytanların Yahudiler; Allah'ın zikrini unuttukları kimselerin de münafıklar olması pek de akıldan uzak görünmemektedir. Çünkü Medineli Yahudiler, Müslümanların birliğini ve dirliğini bozmak için münafıklarla işbirliği içerisinde olmuşlar ve onların akıl hocalığını yapmışlar, böylece onları hakikatten uzaklaştırmışlardır.

Buna ilaveten şeytanın sebep olduğu nisyân, bildiğimiz anlamıyla da dört âyette zikredilmektedir. Bunlar, Hz. Peygambere,⁴⁶ Hz. Musa'nın fetâsına⁴⁷ ve Hz. Yusuf'un zindan arkadaşına şeytanın unutturmasından⁴⁸ bahsetmektedir. Bu türden nisyân olayı, kasti bir terk veya umursamama anlamında imanî bir hususu içermemekte ve daha çok insan olması hasebiyle elinde olmadan gerçekleşen bir unutmaya işaret etmektedir.

Şeytanın Hz. Peygambere unutturduğu En'âm suresinde şöyle geçmektedir: “*Ayetlerimiz hakkında ileri-geri konuşanları gördüğün vakit, onlar başka konulara geçinceye kadar onlardan uzak ol! Fakat şeytan sana bunu unutturursa, hatırladığında, zulümle meşgul olan bir toplulukla beraber olma!*”⁴⁹ (el-En'âm 6/68) Pasajda Hz. Peygambere, Allah'ın âyetlerini bilinçli bir şekilde muhatapların gözünden düşürmek için alaycı bir üslupla konuşma malzemesi yapanların yanında oturması gerektiği haber verilmektedir. Öte yandan onun bu uyarıyı unutabileceğine de telmihte bulunulmuş ve hatırladığında o ortamı hemen terk etmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁰

Yine, Hz. Musa ve fetâsının Hızır ile buluşma yolculuğunun anlatıldığı âyetlerden birinde nisyânın sebebi olarak şeytan zikredilmektedir: “*Fetâsı: “Gördün mü, dedi, kayaya sığındığımız vakit balığı unuttum. Onu söylememi, bana ancak şeytân unutturdu. (Balık), şaşılacak biçimde denizin içinde yolunu tuttu!*”⁵¹ (el-Kehf 18/63) Bu âyette şeytanın unutturduğu husus, ikisinin yanlarında yol azığı olarak aldıkları balığın mucizevî bir şekilde dirilip denizde yol alması olayıdır. Çünkü onların Hızır ile buluşmalarının mekânını tespitite harikulade bir olayın vuku bulunması onlar için bir parola olmuştur.⁵²

Nisyâna şeytanın sebep olduğunu bildiren bir diğer âyet Yusuf suresinde geçmektedir. Yusuf peygamber, zindanda tanıştığı iki kişinin gördükleri rüyalarını

45 el-Mücadele 14/16. Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (yy. Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 9: 328.

46 el-En'âm 6/68.

47 el-Kehf 18/60, 63.

48 (Yusuf 12/42)

49 “وَأِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي عَذَابِ عَذَابِهِ وَإِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ لِقَوْمٍ يُظَاهِرُونَ”.

50 Taberî, *Tefsir*, 11: 36; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam v.dğr. (İstanbul: Azim Yay., ts.), 3: 444.

51 “قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوْتِنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْخُبْرَ وَمَا أُنسِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا”.

52 el-Kehf 18/64. Taberî, *Tefsir*, 18: 60-61; Razi, *Tefsir*, 21: 478-479.

tabir etmiş ve onlardan birinin öldürüleceğini, diğerinin de zindandan kurtulup kralın içecek sunucusu olacağını haber vermişti. Bu olayın devamı âyette şöyle geçmektedir: «O ikisinden zindandan kurtulacağını düşündüğü kişiye: 'Efendinin yanında benden bahset' dedi. Ne var ki şeytan o kişiye efendisine ondan bahsetmeyi unutturdu da böylece zindanda birkaç yıl kaldı.»⁵³ (Yusuf 12/42) Burada geçen “فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ” ifadesi ile kimin kastedildiği açık olmayıp iki manaya da ihtimali vardır. Bunlardan birincisi mealde de verdiğimiz “şeytan o kişiye efendisine ondan bahsetmeyi unutturdu” manası, ikincisi de “şeytan ona/Hz. Yusuf’a Rabbinin zikrini unutturdu” manasıdır. Birincisine göre Hz. Yusuf’un zindanda kalma süresinin uzaması, hapisten çıkan adamın Hz. Yusuf’u anmayı unutmamasından, ikincisine göre ise hapis hayatının uzaması, Hz. Yusuf’un Allah’ın zikrini unutmaması yani O’nu bırakıp bir faniden medet ummasındandır. Bu durumda adeta Hz. Yusuf ilahi bir ceza ile cezalandırılmıştır.⁵⁴

Yukarıda temas ettiğimiz âyetlerde zikredilen “şeytanın Allah’ın zikrini unutmaması” ifadesi ile ilgili âlimlerimiz birtakım açıklamalar yapmışlardır. Bu minvalde Zemahşerî (ö. 538/1144), şeytan insana Allah’ın zikrini unutturmaya nasıl muktedir olur? Şeklinde bir soru sormakta; cevaben, kulun unutmaya/unutturmaya neden olan sebeplerden meşgul olduğu biri vasıtasıyla şeytanın vesvese verdiğini, böylece onu haktan uzaklaştırdığını ve kalbinden de zikri giderdiğini beyan etmektedir.⁵⁵

Diğer taraftan gerçek anlamıyla unutmamanın şeytana nispet edilmesi ise muhtemelen şeytanın, kötülüğün simgesi olmasından dolayıdır. Ayrıca unutmak da istenmeyen bir durum olup kişiyi birtakım sıkıntılara sokmakta ve zarara uğratmaktadır. Dolayısıyla bu durumda istenmeyen bir durum olan unutmamanın sebebi olarak kötülüğü temsil eden şeytan gösterilmiştir.

3.4. Hakikatleri Kabul Etmeme

Kur’ân-ı Kerim’de nisyânın, bir başka nisyâna neden olduğu beyan edilmektedir.⁵⁶ Bu bağlamda söz konusu fiil, insan ile birlikte kimi zaman Allah’a da nispet edilmekte ve Allah’ın nisyân ettiği bazı âyetlerde zikredilmektedir.⁵⁷ İlgili yerlerde Allah’ın nisyânının sebebi, insanların hakikatleri terk etmelerine veya umursamazlığına bağlanmaktadır. Arâf suresinde bu durumu açıkça görmekteyiz: “Onlar, dinlerini eğlence ve oyun edinen ve böylece dünya hayatının kendilerini aldatmış olduğu kimselerdir. İşte onlar nasıl ki bu günlerine/ahirete kavuşmayı unuttularsa ve âyetlerimizi de bile bile inkâr ettilerse, biz de bugün onları öylece unutturuz.”⁵⁸ (el-

53 “وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ”.

54 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 472; Razi, *Tefsir*, 18: 460-461; İbn Aşûr, *Tahrir*, 12: 279.

55 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 472.

56 el-Arâf 7/51; et-Tevbe 9/67; el-Haşr 59/19.

57 el-Arâf 7/51; et-Tevbe 9/67.

58 “الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّبُوهُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ”.

A'râf 7/51) Burada müşriklerin ölüm sonrası dirilişi/Allah'a kavuşmayı unutmaları, onu kabul etmeme anlamına gelmektedir. Kâfirlerin bu durumları, Allah'ın onları unutmalarına sebep olmuştur. Esasen unutma fiilinin Allah'a nispeti mecazendir.⁵⁹ Çünkü Allah, bu tür bir fiilden münezzehtir. Nitekim Meryem suresinde «...*Rabbîn de unutmaz*» ifadesiyle bu hakikat dile getirilmiştir.⁶⁰ (Meryem 19/64) Söz konusu unutmanın, terk etmek manasında olduğu ve Allah'ın kâfirleri terk etmesini ifade ettiği şeklindeki yorum, müfessirlerin katında kabule şayan bir görüştür.⁶¹

Tevbe suresinde yer alan bir âyette yine Allah'ın unutmalarına, muhatapların hakikatleri kabule yanaşmamalarının neden olduğu ifade edilmektedir: “*Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindedir. Kötülüğü emrederler, iyilikten meneder ve ellerini sıkı tutarlar. Allâh'ı unuttular, bu sebeple O da onları unuttu. Münafıklar, fasıkların ta kendileridirler.*”⁶² (et-Tevbe 9/67) Yukarıdaki âyette Allah'ın unutmalarına müşriklerin inkarlarının, burada ise münafıkların inkarlarının neden olduğu vurgulanmaktadır. Yine bu âyette de nisyân olayı Allah için mecazen zikredilmiş ve terk etmek manasında kullanılmıştır. Nisyânın bu anlamı çerçevesinde âyet, münafıkların Allah'a kulluğu ve her işlerinde onu gözetmeyi terk etme fiillerinin, Allah'ın onları rahmetiyle ve ihsanıyla anmamasına sebep olduğunu haber vermektedir.⁶³

Diğer taraftan Allah'ı unutmanın, insanın kendini unutmalarına neden olduğu da yine *Kur'ân-ı Kerim*'de dile getirilmektedir: “*Allah'ı unuttuğu için Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın; işte onlar fâsıkların ta kendileridirler.*”⁶⁴ (el-Haşr 69/19) Âyette ifade edilen insanın Allah'ı unutmanın ne olduğu hususunda birçok görüş olmakla birlikte, bunlar içerisinde en yaygın olanı ise kişinin, Allah'ın kul üzerindeki hakkı olan farzların edasını terk etmesidir. Öte yandan kişinin kendisini unutması, kendi haklarını ve sınırlarını unutması anlamına gelmektedir.⁶⁵

4. Nisyânın Yıkıcı Sonuçları

İmanî ve ahlakî bir zafiyet olarak tanıtılan nisyân olayının gerçekleşmesi, insan için telafisi oldukça güç olan çok ciddi sonuçlar doğuracaktır. Bu durum

59 İbn Aşûr, *Tahrir*, 8: 150.

60 “... وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا.” Ayıca bkz. Tâhâ 20/52.

61 Taberî, *Tefsir*, 12: 475; Razi, *Tefsir*, 14: 253; Ebu'l-Fidâ İmamuddin İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân-ı'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Sellâme (yy., Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevdi', 1420/1999), 3: 425; Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali el-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1422), 2: 26.

62 “الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ”.

63 Razi, *Tefsir*, 16: 97.

64 “وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ”.

65 Taberî, *Tefsir*, 23: 300; Razi, *Tefsir*, 29: 511; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Camî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûni, Ahmed el-İtfiyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1964), 18: 43.

Kur'an-ı Kerim'de açıkça haber verilmekte, kişinin dünya ve ahiret hayatı ile ilişkili olarak dile getirilmektedir.

4.1. Kalplerin Üzerinin Örtülmesi ve Kulaklara Ağırlık Konulması

Kehf suresinde, nisyân olayının kalplerin perdelenmesine ve kulaklara ağırlıklar konulmasına neden olduğu zikredilmiştir: “Kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatıldığı halde onlardan yüz çeviren ve ellerinin öne sürdüğünü unutandan daha zâlim kim olabilir? Biz onların kalplerine, onu anlamalarına engel örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koymuşuz. Onları doğru yola çağırırsan da asla doğru yola gelmezler.”⁶⁶ (el-Kehf 18/57) Buradaki nisyân olayı, muhatabın “kendi elleriyle öne sürdüğü/مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ” hususlarla ilişkilendirilmiştir. “Kendi elleriyle öne sürdüğü/مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ” ifadesi, kişinin önceden işlemiş olduğu helak edici günahları ifade etmektedir. Dolayısıyla kendi elleriyle öne sürülen hususun unutulması, kişinin geçmişte işlemiş olduğu helak edici günahlardan nedâmet duyup tevbe etmemesi ve Hakka yönelmemesi manasına gelmektedir.⁶⁷ Bu durum, kişinin hakikati anlama noktasında kalbinin üzerinin örtülmesi ve kulaklarına ağırlıkların yerleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Başka âyetlerde de geçen “kalbin üzerinin örtülmesi/عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةٌ” ifadesi,⁶⁸ esasen kalbin mühürlenmesi manasına gelmektedir⁶⁹ ki bu da kişinin hakikate kendisini olduğu gibi kapatmasına vurgu yapmaktadır. “Kulaklara ağırlık konulması/فِي آذَانِهِمْ وَقْرًا” ifadesi ise muhatabın, hakikati gerektiği gibi dinleyip algılamaktan men edilmesi anlamını ihtiva etmektedir.⁷⁰

4.2. Allah’a Ortak Koşmak

İnsan, Allah’ı bırakıp da kimi zaman O’na birtakım ortaklar koşmuş ve paganizmi bir din olarak benimsemiştir. Bu tür sapmalar, Kur’an-ı Kerim’in tanıttığı toplumların ortak karakteri olarak karşımıza çıkmakta ve pek çok âyette söz konusu eğilimlerden haber verilmektedir. Vahiy, Allah’a şirki nisyân olayı ile ilişkilendirmekte ve onun bir sonucu olarak beyan etmektedir. Nitekim Zümer suresinde bu duruma şu âyetle dikkat çekilmiştir: “İnsana bir zarar dokundu mu, hemen içtenlikle Rabbine yönelerek O’na dua eder. Sonra (Rabbi) ona kendisinden bir nimet verdi mi; önceden O’na yalvarmakta olduğunu unuttur da O’nun yolundan saptırmak için Allah’a eşler koşmaya başlar...”⁷¹ (ez-Zümer 39/8) Ayetteki “önceden O’na yalvarmakta olduğunu unuttur/نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ” ifadesinde geçen “مَا” edatının “مَنْ” takdirinde olduğu değerlendirilmektedir. Bu minvalde mana, “ön-

66 “وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا”.

67 Taberî, *Tefsir*, 18: 51.

68 En’âm 6/25; Fussilet 41/5.

69 Beydavî, *Tefsir*, 3: 285.

70 Beydavî, *Tefsir*, 3: 285.

71 “وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُبِيتًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ...”.

ceden kendisine yalvarıp yakardığı rabbini unuttur” manasını ihtiva etmektedir. Dolayısıyla âyet, muhatabın⁷² Allah'ın birliğini unuttuğunu ve bunun bir neticesi olarak Allah'la beraber başka ortaklar edinmeye başladığını dile getirmektedir.⁷³ Âyetin devamından, söz konusu kişinin Allah'a ortaklar koşmak suretiyle sadece kendisinin sapmadığını, aynı zamanda başkalarını da saptırdığını anlıyoruz.

4.3. Dünyada Dar Maişet ve Kıyamette Kör Olarak Haşr

Tâhâ suresinde, Allah'ın zikrinden yüz çevirmenin başlı başına bir nisyân olduğu vurgulanmış ve bunun sonucu açıkça şöyle ifade edilmiştir: “Kim zikrimden yüz çevirirse ona dar bir yaşam vardır ve onu, ahirette de kör olarak haşrederiz. Der ki: Rabbim, beni neden kör olarak haşrettin, oysa ben görüyordum? O da: Sana âyetlerimiz geldi de sen onları nisyân ettin ve böylece bugün nisyân edildin der.”⁷⁴ (Tâhâ 20/124-126) Nisyânın bir sonucu olan dünya hayatındaki yaşam darlığı, esasen Allah ile bağları koparmanın, ilahi huzurdan mahrum olmanın, küfrün, günahın, ihtirasın, imkanların elden gitmesinin verdiği sıkıntıdır. Bununla ilgili *Kur'ân-ı Kerim*'de kıtlıklara, insanların kendi elleriyle yaptıkları günahların sebep olduğu açıkça ifade edilmekte ve bundan kurtulmak için istiğfâr ve tevbe edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁷⁵ Hz. Peygamber de kişinin sürekli tevbe ve istiğfâr üzere olması halinde geçim darlığından kurtulacağını beyan etmiştir.⁷⁶

Bunun yanında ne kadar dünyevi imkanlar fazla olursa olsun yine de mutluluğun elde edilemediği, kişinin kalbine ve zihnine sürekli bir güvensizliğin hâkim olduğu da vakidir. Bu da âyetin dile getirdiği yaşam darlığı içerisine girmektedir. Nitekim dünya ve imkanlar alabildiğine geniş ve bol olmasına rağmen imansızlığın veya imana kayıtsızlığın verdiği sıkıntı, fakirliğin ve yoksulluğun neden olduğu sıkıntıdan çok daha fazladır.⁷⁷

Öte yandan nisyânın sonucu olan kör olarak haşredilme, kişinin kıyamet günü kendisi vasıtasıyla hayra nail olabileceği bir yola ulaşamamasına vurgu yapmaktadır. Böyle bir durumda o kişi, âhirette herhangi bir şeye varamayıp da yolunu bulamayan amâ gibi şaşkın olarak öylece kalıverecektir.⁷⁸

Sonuçta kişi ne kadar varlığa sahip olursa olsun veya görme duyusu ne kadar sağlam olursa olsun, imansızlığın verdiği iç sıkıntısı ve hakikatleri görme noktasındaki körlük, hem bu dünyada hem de ahirette manen başlı başına bir hüsrandır.

72 Âyette zikri geçen insanın Utbe bin Ebî Rebîa olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Razi, *Tefsir*, 26: 427.

73 Razi, *Tefsir*, 26: 427.

74 “وَمَنْ أَعْرَضَ عَنِّي فَإِن لَّهُ مَعِيشَةٌ شَرًّا وَتَعْذِيرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى (421) قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا (521) قَالَ كَذَّبْتَ بِآيَاتِنَا” فَتَسَيَّبَهَا وَكَذَّبْتَ الْيَوْمَ تَسْبِيًّا.”

75 Hüd 11/52; Nüh 71/10-12.

76 *Ebü Dâvûd*, “Vitr”, 26.

77 Seyyid Kutub, *Fi Zilâlil'l-Kur'ân* (Kahire: Dâruş-Şurûk, 1423/2003), 4: 2355.

78 Razi, *Tefsir*, 22: 111.

4.4. Dünya Hayatında Düşmanlık ve Kin

Nisyânın sonuçlarından biri de dünya hayatında düşmanlığın ve kinin kuşaklar boyu devam etmesine neden olmasıdır. Nitekim bu durum Maide suresinde şöyle beyan edilmektedir: “*Biz Hıristiyanız!’ diyenlerden de kesin bir taahhüt almıştık; ama onlar da akıllarından çıkarmamaları emredilen şeylerin çoğunu unuttular. Bu nedenle, onlar arasında Mahşer Gününe kadar (sürecek) düşmanlığı ve kini arttırdık. Zamanı geldiğinde Allah onlara yaptıklarını haber verecektir.*”⁷⁹ (el-Mâide 5/14) Surenin on ikinci âyetinde Allah’ın İsrail oğullarından “*Ben sizinle beraberim. Eğer namazı kılar, zekâtı verir, elçilerime iman eder, onların tarafını tutar ve dünyada karşılığını beklemeksizin Allah’a borç verirsiniz, kesinlikle kötülüklerinizi siler, sizleri altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştiririm. Bu misaktan sonra içinizden kim kâfir olursa doğru yoldan sapmış olur*” şeklinde bir söz alındığı ifade edilmektedir.⁸⁰ Bu sözün benzerinin Hıristiyanlardan da alındığı zikredilmektedir ki âyette bu duruma işaret edilmektedir.⁸¹ Fakat onlar da tıpkı Yahudiler gibi verdikleri söze sadık kalmamışlardır. Bunun sonucunda kendilerinden sonraki kuşakların hakikati unutmalarına neden olmuşlar ve bu yolla onu yaşamalarına da engel olmuşlardır. Böylece sonraki kuşaklar arasında hakikatin ne olduğu veya kimden ibaret olduğu noktasında sürekli kine, nefrete ve düşmanlığa dayalı çatışmalar meydana gelmiştir. Bu durum bugün de böyledir ve gelecekte de böyle sürüp devam edecektir.

4.5. Helak Edici Ceza

Nisyânın yıkıcı sonuçlarından biri de helak edici bir cezanın gelip çatmasıdır. Enâm suresinde bu mevzuya şöyle işaret edilmiştir: “*Yapılan uyarıları unuttunca, üzerlerine her şeyin kapılarını açıverdik; kendilerine verilenle sevince daldıkları sırada da ansızın onları yakaladık, bir anda ümitsiz kaldılar. Böylece zalim kavmin ardı kesildi. Âlemlerin Rabbi Allah’a hamdolsun!*”⁸² (el-Enâm 6/44-45) Pasajda zikri geçen kavmin kimliği ve uğradıkları ceza konusu müphem bırakılmış ve tefsir kaynaklarında da bunlarla ilgili bir malumat verilmemiştir. Anladığımız kadarıyla söz konusu toplum, kendilerine sunulan hakikatleri nisyân edince bir imtihan vesilesi olmak üzere Allah onlara nimetlerini bollaştırmış ve onlar da bu nimetlerle oldukça şımarmışlardır. Dahası söz konusu imkanlar onların azgınlıklarını daha da ziyadeleştirmiş ve hakkı göz ardı etmişlerdir. Böylece imtihanı kaybedince imkanları ellerinden alınmış ve üzerlerine gelen bir azap neticesinde yeryüzünden silinmişlerdir.⁸³ Hz. Peygamberin: “*Allah’ın, günahkâr birine sevdiği nimeti bah-*

79 “وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيقَاتِهِمْ قَتَلُوا حَظًّا مِمَّا دُكُّوا بِهِ فَاعْتَرَيْنَاهُمْ الْعِتَادَةَ وَالْبَيْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يَنْبُئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ”.

80 el-Mâide 5/14

81 Taberî, *Tefsir*, 10: 135; Zemahşeri, *Keşşâf*, 1: 116.

82 “قَلْبًا نَسُوا مَا دُكُّوا بِهِ فَتَحْنَاهُمْ عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (44) فَطَوَّعَ دَابِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”.

83 Taberî, *Tefsir*, 11: 363; Razi, *Tefsir*, 12: 534-535; Elmalılı, *Hak Dimi*, 3: 423-424; Ateş, *Tefsir*, 3: 147.

şettiğini görürsen bil ki bu, yavaş yavaş, farkına varılmadan cezalandırıldığını göstermektedir” şeklinde buyurduktan sonra yukarıda zikrettiğimiz âyetleri okuduğu rivayet edilmektedir.⁸⁴

Furkan suresinde yer alan şu âyette de nisyân olayının, büyük bir felaket olan helak oluşu meydana getirdiğine vurgu yapılmıştır: “Sübhansın, demişlerdir: Senden başka veliler ittihaz etmemiz bize yaraşır değildi. Fakat sen onları ve atalarını nimetlerinden faydalandırdın, o kadar ki nihayet zikri unuttular da helâke giden bir kavm oldular/وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا⁸⁵ (el-Furkân 25/18) Toplumun nisyânının bir neticesi olan helak ifadesi, bu pasajda “bûr/بُور” şeklinde dile getirilmiştir. Söz konusu kavram, herhangi bir sebebe binaen ortaya çıkan bir fesat neticesinde bozulmak suretiyle yok oluşu anlatmaktadır.⁸⁶ Taberî (ö. 311/923), âyeti Hıristiyanlarla ilişkilendirmiş ve burada, tanrılaştırılan meleklerin, Hz. İsa'nın ve Hz. Üzeyir'in, Allah'ı kâfirlerin bu tür vasıflardan tenzih ettiklerini beyan etmiştir. O, devamında kâfirlerin dünyada iken mal ve sıhhat gibi çeşitli nimetlerden faydalandırıldığını fakat söz konusu nimetlerden ötürü Allah'ı zikri, vahyi ve ahireti unuttuklarını, sonuçta helak olmayı hak eden bir topluluk olduklarını ifade etmiştir.⁸⁷ Dolayısıyla Allah, bu âyet vasıtasıyla bizlere, ilahi değerlerin muhataplar tarafından terk edilmesi manasında unutulup umursanmamasının, toplumu yıkıma sürükleyen büyük bir felaketin habercisi olduğunu/olacağını açıkça haber vermektedir.

4.6. Fakirlik ve Maymunlaşma

Arâf suresinde geçen iki âyette, fakirlik ve maymunlaşma cezasının, nisyân olayının bir sonucu olduğu zikredilmektedir: “Onlar, kendilerine yapılan uyarıları umursamadıklarında kötülüğten sakındıranları kurtardık ve zalimleri de günahları nedeniyle şiddetli bir azaba uğrattık. Kendilerine yasaklanana yapmaktan ısrar edince onlara: “Kovulan maymunlar olun!” dedik.”⁸⁸ (el-Arâf 7/165-166) Cumartesi günü yasağını çiğneyen Yahudiler hakkında inzal olunan bu âyetlerde,⁸⁹ onların, elçilerin verdikleri öğütleri ve ihtarları göz ardı ettikleri ifade edildikten sonra çok kötü bir azabın yakalayacağı haber verilmiştir.⁹⁰ Ayette söz konusu azap müphem bırakılmış ve özellikleri konusunda da herhangi bir açıklayıcı bilgi verilmemiştir.

Öte yandan âyet, nisyânın yol açtığı bir diğer sonucun “kovulmuş maymun olma” vasfı olduğunu ve muhatapların bu özellikle nitelendirildiğini haber vermektedir. “Kovulmuş maymun olma” ifadesi ile ilgili müfessirler iki farklı görüş

84 Ebû Abdullah Ahmed bin Muhammed bin Hanbel, *Müsned* (İstanbul 1982), 4: 145.

85 “قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ مَتَّعْنَاهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا”.

86 Ferahidî, *Ayn*, “bvr” md., 8: 255; İbn Dureyd, *Cemhere*, “bvr” md., 1: 330; Cevherî, *Sihâh*, “bvr” md., 2: 597; İsfehani, *Müfredât*, “bvr” md., 152.

87 Taberî, *Tefsir*, 19: 248.

88 “قَلَّمَا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَدَابٍ بَئِيسٍ مِمَّا كَانُوا يَفْسُقُونَ (561) قَلَّمَا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قَلَّمَا كَلَّمْنَا لَهُمْ كَلِمَاتًا يَأْسِرِينَ”.

89 Taberî, *Tefsir*, 13: 199; Zemahşeri, *Keşşâf*, 2: 171; Razi, *Tefsir*, 15: 391.

90 Zemahşeri, *Keşşâf*, 2: 171-172; Razi, *Tefsir*, 15: 392.

ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birincisi söz konusu ifadeyi zahirine hamletmiş ve cumartesi yasağını çiğneyen Yahudilerin gerçekten maymunlara dönüştüğünü zikretmiştir.⁹¹ İkinci görüş ise maymuna dönüşme ifadesini daha çok mecaz kabul etmiş ve bunun “hayırdan uzaklaşınlar olunuz” anlamında olduğunu vurgulamıştır.⁹²

Ayrıca ikinci âyetteki “فَلَمَّا عَتَوْا” ifadesinin, birinci âyette geçen “فَلَمَّا تَسَوَّوْا” ifadesini açıklayan bir tekrar ve ilk âyette bahsedilen şiddetli azabın maymuna dönüşme olayı olduğu yönünde görüşler de beyan edilmiştir.⁹³ Burada özellikle maymunun zikredilmesi oldukça manidardır. Çünkü maymun şekil itibarıyla insana benzemekle birlikte anlama ve idrak noktasında hayvandan başka bir şey değildir. Bu yönüyle muhatapların suretleri insan olsa hakikatleri anlayıp idrak noktasında bir hayvandan farkları yoktur. Dolayısıyla inkârcıların durumlarını gözler önüne sermede maymunla oldukça etkili bir teşbih yapılmıştır. Öz olarak söz konusu olayı bu çerçeveden mecaz boyutuyla değerlendirmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

4.7. Ahirette Kalıcı Azaba Müstehak Olma

Kur'an-ı Kerim, cehennem azabını da nisyânın yol açtığı yıkıcı sonuçlar arasında zikretmektedir: “*Bu gününüze karşılaşmayı unutmanızın cezâsını tadın! (Şimdi) Biz de sizi unuttuk. Yaptıklarınızdan ötürü ebedi azâbı tadın!*”⁹⁴ (es-Secde 32/14) Mekkeli müşrikler, ölüm sonrası dirilişi kabul etmemişler ve üstelik böyle bir akideye de şiddetle karşı çıkmışlardır. Kur'an, onların söz konusu inancı kabul etmemelerini “unutma” olarak nitelemekte ve bunu da “نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا” şeklinde ifade etmektedir.

Şirk toplumunun belirgin özelliği olan dirilişi inkâr, onlarda sorumluluk bilincinin kaybolmasına ve buna bağlı olarak pek çok ahlâkî sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Vahyin iniş sürecinde Hz. Peygamberin benimsetmekte en zorlandığı konu da yine ölüm sonrasında meydana gelecek olan bir dirilişin yaşanacağı gerçeği olmuştur. Dolayısıyla âyette toplumun ve bireyin yaşamını olumsuz yönde etkileyen ve onları küfürle baş başa bırakan nisyân olayının karşılıksız kalmayacağı vurgulanmış ve bu yolla muhatapların mevzu bahis hakikati kabul etmeleri amaçlanmıştır. Söz konusu durum, Câsiye suresinde de dile getirilmiş ve dirilişi nisyân edenlerin ahiretteki konaklama yerlerinin cehennem olduğu açıkça ifade edilmiştir.⁹⁵

91 Zerahşeri, *Keşşâf*, 2: 172.

92 Taberî, *Tefsir*, 13: 203.

93 Zerahşeri, *Keşşâf*, 2: 173.

94 “فَذُوقُوا يَوْمَ نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنْ نَسِيتُمْ أَنْ تُذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ يَوْمَ كُنْتُمْ تَتَمَلَّوْنَ”.

95 el-Câsiye 45/34.

Sonuç

İman çerçevesinde meydana gelen nisyân olayı, *Kur'an-ı Kerim*'de menfi anlamıyla küfrü niteleyen kavramlar arasında yer almaktadır. Vahiy ekseninde sebepleri ve sonuçları itibarıyla ele alıp değerlendirdiğimiz söz konusu olayın nedeni, nihayetinde insanın kendisine ve Yüce Yaraticısına yabancılaşması gerçeğidir. *Kur'an*'ın bu durum için kullandığı ne-si-ye, «terketmek», “umursamamak” ve “ihmal etmek” gibi manaları ihtiva etmektedir. Allah'ın yerdiği bu özellik, insanın kasten ve bilinçli bir şekilde sergilediği tevhide karşı bir tavidir ve onun maddi-manevi bütün çabalarının hüsrarla sonuçlanmasına neden olmaktadır. Öte yandan hakikatleri terk etmek veya umursamamak anlamında nisyân, hem başlı başına bir noksanlık sebebi hem de insanın hakikati bulmasına mani olan büyük bir engel teşkil etmektedir. *Kur'an*, İnsanın nisyândan kurtulması için ona, söz konusu kavramın zıddı olan “zikir”i emretmektedir. En genel anlamıyla zikir, mutlak surette sürekli bilinç düzeyini ifade etmekte, insanın tüm davranışlarında hakka yoğunlaşmasını ve sürekli onu gözetmesini istemektedir.

Özü itibarıyla iman çerçevesi unutmaya, insana hem bu dünyada hem de ahirette çok yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bu konudaki örneklerini genellikle tecrübe edilmiş durumlar üzerinden sunan *Kur'an-ı Kerim*, söz konusu sonuçlara karşı insanlığı uyarmaktadır. Her çağda vahyin muhatabı olan insanın, sebep-sonuç ilişkisi bağlamında nisyân olayını iyi değerlendirip ona karşı maddi ve manevi bir mücadele içerisinde olması gerekir.

Kaynakça

- Abdurrahman el-Cevzî, Cemaluddîn Ebu'l-Ferec. *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1422.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Muhammed. *Müsned*. İstanbul 1982.
- Asım Efendi. *el-Okyanusu'l-Basît fî Tercimeti'l-Kâmûsi'l-Muhit*. İstanbul: Asitane Kitabevi, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh. *el-Furûku'l-Lugaviye*. Tahkik: Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 cilt. Yy. Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud. *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsiri'l-Kur'an*. 5 cilt. Tahkik: Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi Turasi'l-Arabî, 1420.
- Beydavî, Nasruddin Ebû Said Abdullâh b. Ömer. *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Tev'il*. 5 cilt. Tahkik: Muhammed Abdurrahman el-Maraşî. Beyrut: Dâru İhyâi Turasi'l-Arabî, 1418.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*. Tahkik: Ahmed Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm el-Melâyîn, 1407.
- Erdinçli, Ahmet. “Kur'anda Unutkanlık: Sebepleri ve Çareleri”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 2, (2017).
- Erdinçli, Ahmet. “Kur'an-ı Kerim'de “Nisyân/Unutma” Kavramı”. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, 2010.

- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luga*. Tahkik: Muhammed Avz Merab. Beyrut: Dâru İhyâi Turasi'l-Arabî, 2001.
- Ferahidî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed. *Kitabu'l-Ayn*. Tahkik: Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerrâi. Yy. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- İbn Aşûr, Muhammed et-Tahir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru'd-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Dureyd, Muhammed b. Hasan. *Cemheretu'l-Luga*. Tahkik: Remzi Münir Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*. Tahkik: Esad Muhammed et-Tayyib. Yy., Mektebetü Nezarî'l-Bâz-el-Memleketü'l-Arabîyyetü's-Suudîyye, ts.
- İbn Fâris, Ahmed b. Faris b. Zekerîyyâ. *Mu'cemu Makayısı'l-Luga*. Tahkik: Abdusselam Muhammed Harun. Yy., Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 8 cilt. Tahkik: Sami b. Muhammed Sellâme. Yy., Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevdî, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414.
- İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râgîb. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. Tahkik: Saffân Adnân ed-Dâvudî. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şamiye, 1412.
- Karagöz, İsmail. "Kur'an'da Nisyân Kavramı". *Diyanet İlmî Dergi* 33, sy. 3 (1997): 49-58.
- Kurt, Muhammed Sacit. "Unutmak Dışındaki Anlamı Unutulan, Terk Etmek Anlamı Terk Edilen Kavram: Nisyân". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54, sy. 2 (2013): 95-127.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Camî li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 01 cilt. Tahkik: Ahmed el-Berdûnî, Ahmed el-İtfıyyîş. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1423/2003.
- Mahallî Celaleddin Muhammed b. Ahmed, Suyutî Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman. *Tefsîru Celaleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Maturudî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Tefsîru'l-Mâturîdî*. 10 cilt. Tahkik: Mecdî Basellûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2005.
- Razî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi-t-Turasi'l-Arabî, 1420.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*. 24 cilt. Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir. Yy., Müessesetü'r-Risale, 1420/2000.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 cilt. Sadeleştirme: İsmail Karaçam v.dğr. İstanbul: Azim Yay., ts.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Tahkik: Abdulkerim Azbâvî. Kuveyt: et-Turasu'l-Arabî, 1422/2001.
- Zemahşerî, Ebi'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 1407.